

FƏAL (İNTERAKTİV) TƏLİM TEXNOLOGİYASI: PSIXOLOJİ MEXANİZMLƏRİ VƏ QURULUŞU

ZÜLFİYYƏ VEYSOVA

*Bakı Avropa Liseyinin direktoru,
psixologiya elmləri namizədi*

zveysova@yahoo.com

Məqalədə fəal (interaktiv) təlimin xüsusiyyətləri, psixoloji mexanizmləri və quruluşu ətraflı təhlil edilir. Fəal (interaktiv) təlimin mahiyyətini açmaq üçün 4 əsas psixoloji mexanizm təklif olunur: 1) Problemlə vəziyyətin yaradılması; 2) Dialoq və əməkdaşlığın zəruriliyi; 3) "Şagird – tədqiqatçı, müəllim – fasilitator"; 4) Psixoloji dəstək: hörmət və etibar. Fəal (interaktiv) dərslərin quruluşu 7 əsas mərhələdən ibarətdir və bu mərhələlər ənənəvi dərslərin mərhələlərindən həm məqsədi, həm də nəticəsi ilə fərqlənir. Fəal (interaktiv) təlimin əsas üstünlüyü real idrak motivasiyasının (biliklərə yiyələnmək həvəsinin) yaranmasıdır.

Dünya təcrübəsi göstərir ki, fəal (interaktiv) təlim metodu dərslərin keyfiyyətini artırmaqda güclü vasitədir. Bu metod şagirdlər üçün dərsləri çox maraqlı və cəlbedici edir. Fəal (interaktiv) təlim həm məzmunun öyrənilməsinin, həm də tətbiqinin səmərəliliyini artırır və şagirdlərin dərk etmə fəaliyyətini daha da fəallaşdırır.

Azərbaycanda müasir təlim metodlarının tətbiqi layihəsi artıq 5 ildən çoxdur ki, həyata keçirilir. Azərbaycan Respublikasının ümumtəhsil məktəblərində fəal (interaktiv) təlimin tətbiq edilməsi təhsil islahatının əsas məqsədlərindən biridir. Fəal (interaktiv) təlim metodunun tədris prosesinə daxil edilməsi şagirdlərin passivliyinin aradan qaldırılmasına, lazım olan təfəkkür xüsusiyyətlərinin, yaradıcılığın formalaşdırılması və təlim keyfiyyətinin yüksəldilməsinə şərait yaradaraq "Azərbaycan Respublikasının təhsil sahəsində İslahat Proqramı"nda göstərilən demokratikləşdirmə, humanistləşdirmə, diferen-

siallaşdırma, fərdiləşdirmə, inteqrasiya və humanitarlaşdırma prinsiplərini həyata keçirməyə imkan verir [1].

Fəal (interaktiv) təlimin tarixindən

Fəal təlim probleminə həsr olunmuş elmi ədəbiyyatda çoxlu sayda psixologiya və pedaqogika üzrə tədqiqatlara rast gəlmək olar. Fəal təlimin əsasında duran prinsiplər qədim vaxtlardan məlum olsa da (Sokrat, Demokrit, Platon, Seneka, İbn Sina və s.), onun sistemli elmi-tədqiqatı, əsasən, XX əsrin əvvəllərindən başlanmışdır (Y.Komenski, F.Hegel, J.Russo, İ.Pestalotsi, A.Disterverq, K.Uşinski, C.Dyui və s.) [2-4]. Problemlə və inkişafetdirici təlim nəzəriyyələrinin psixoloji əsasları XX əsrin 30-cu illərində L.Viqotski [5], D.Elkonin [6], A.Leontyev [7], V.Davidov [8] və digər alimlər tərəfindən qoyulmuşdur.

Problemlə və inkişafetdirici təlimin praktikada tətbiqi yeni növün – fəal təlim adlanan metodun yaranmasına təkan

verdi. Çox vaxt fəal təlim anlayışının sinonimi kimi "interaktiv təlim metodları" anlayışından istifadə olunur. Belə ki, "interaktivlik" termini dialoqu, qarşılıqlı təsiri bildirir. Bu təlim metodunu ifadə etmək üçün "problemlı-dialoji", "problemlı", "evristik təlim" anlayışlarından da istifadə olunur.

Problemlı təlimin öyrənilməsinə A.Matyuşkin [9], T.Kudryavtsev [10], M.Maxmutov [11], C.Dyui [4] və digər alimlər mühüm töhfələr vermişlər. A.Mat-yuşkin öz işlərində problemlı-dialoji təlim anlayışını təklif etmişdir. Bu anlayış fəal təlimin əsas mahiyyətini ən dəqiq ifadə edən anlayış hesab oluna bilər. Problemlı-dialoji təlim anlayışı fəal idrak prosesinin fəallaşdırılması üçün problemlı vəziyyətin yaradılmasının, müəllim-şagird arasında əməkdaşlıq ünsiyyətinin və onların birgə fəaliyyətinin subyekt-subyekt xarakteri daşmasının əhəmiyyətini göstərir. Bütün bu tədqiqatlarda ən böyük yer təlim-tədris prosesinin məqsədlərinə verilir, lakin bu məqsədlərə çatmaq üçün fəal təlim prosesinin necə qurulması, onun hansı yol və vasitələrinin mövcudluğu göstərilir.

Evristik (və ya yaradıcı) təlim kimi adlanan fəal təlim metodunun digər modeli V.Vaxterov tərəfindən ətraflı tədqiq olunmuşdur [12]. Rus tədqiqatçısı V.Vaxterovun işlərində yeni biliyin müstəqil tədqiqat prosesində kəşf olunması yolu bu nəzəriyyənin özəyini təşkil edir. Evristik və ya kəşfetmə metodu vasitəsilə şagird təlim prosesində elmi-tədqiqat fəaliyyətinin elementar formalarından istifadə edərək biliyi necə əldə etməyi, təhlil, müqayisə, təsnif etməyi, ümumiləşdirməyi və nəticə çıxarmağı öyrənir.

Həm evristik, həm də problemlı təlimin oxşarlığı ondan ibarətdir ki, idrak fəallığının və tədqiqatçı mövqeyinin əmələ gəlməsi üçün problemlı vəziyyətin yaranması zərurəti və onun nəticəsində yeni, naməlum biliyin axtarılması tələbatının (idrak motivasiyasının) meydana çıxması təsdiqlənir. Lakin problemlı təlimdə hansı yollarla bu

naməlum biliyin aşkar olunacağı müəyyən olunmur və prinsiplial sayılmır. Evristik təlimdə isə bu məqsədə çatmaq üçün şagirdlərin müstəqil tədqiqat fəaliyyətinin qurulması, onların bir-biri ilə əməkdaşlıq şəraitində işləməsi və nəticədə kəşf olunan yeni biliyin əsaslandırılması kimi addımlar vacib şərtlər hesab edilir.

Təlim prosesində uşağın tədqiqatçı mövqeyinin və idrak fəallığının təbiəti və rolu, bu fəallığın aparıcı qüvvəsi olan təlimin problemlı-dialoji şəkildə qurulması haqqında müasir təsəvvürlər təklif etdiyimiz fəal təlimin psixoloji mexanizmləri və fəal dərslərin quruluşunun əsasını təşkil edir.

Fəal (interaktiv) təlimin xüsusiyyətləri

Fəal (interaktiv) təlim – tədrisin və idrak fəaliyyətinin təşkili və idarə olunması metodlarının məcmusudur. Bu – şagirdlərin fəal idrak fəaliyyətinə əsaslanan və təhsil prosesinin digər iştirakçıları ilə əməkdaşlıq şəraitində həyata keçirilən təlimi nəzərdə tutur.

Fəal (interaktiv) təlim üçün aşağıdakı cəhətlər səciyyəvidir:

- müəllim tərəfindən şüurlu surətdə (iradi olaraq) problemlı situasiyanın yaradılması;
- problemin həlli prosesində şagirdlərin fəal tədqiqatçı mövqeyinin stimullaşdırılması;
- şagirdlər üçün yeni və zəruri olan biliklərin müstəqil kəşfi, əldə edilməsi və mənimsənilməsi üçün şəraitin yaradılması.

Yeni yanaşmanın mahiyyəti ondadır ki, təlim şagirdlərin yaddaşının təkcə yeni elmi biliklərlə (informasiya ilə) zənginləşdirilməsinə deyil, həm də təfəkkürün muntəzəm inkişaf etdirilməsi əsasında daha çox biliklərin müstəqil əldə edilməsi və mənimsənilməsinə, ən mühüm bacarıq və vərdislərin, şəxsi keyfiyyət və qabiliyyətlərin qazanılmasına yönəlir. Bu zaman şagirdlər müəllimin rəhbərliyi altında, xüsusi seçilmiş, asan başa düşülən və yadda qalan, ən vacib təlim materialının öyrənilməsi prosesində fakt və hadisələrin səbəb-nəticə

əlaqələrini, qanunauyğunluqlarını aşkar etməyi, nəticə çıxarmağı, mühüm və dərin ümumiləşdirmələr aparmağı öyrənirlər.

Fəal (interaktiv) təlimin psixoloji mexanizmləri

☑ 1. Problemlə vəziyyətin yaradılması

Yuxarıda qeyd etdiyimiz şəxsiyyətə yönəlmiş təlim prinsipinə uyğun olaraq təlim prosesi yalnız şagirdin tədqiqatçı mövqeyinə, onun idraki maraqlarına əsaslananda səmərəli olur. Bu mövqeyi yaratmaq üçün təlim prosesinin mərkəzində tədqiqat dayanmalıdır. Hər tədqiqat işə, ilk növbədə, problemin qoyulmasından başlanır.

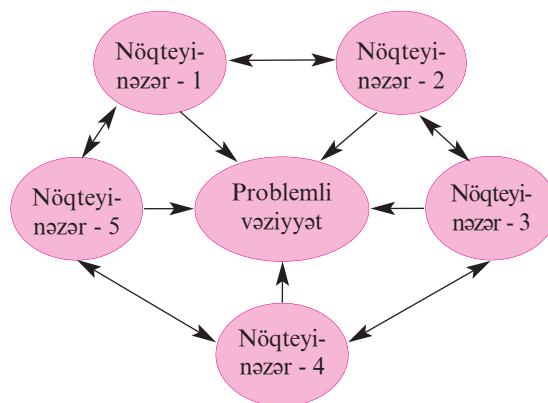
Fəal (interaktiv) təlim metodu təqdim edilən informasiyanın ziddiyyətli və yarımçıq olması səbəbindən əqli cəhətdən gərgin (problemlə) vəziyyətin yaradılmasına əsaslanır. Bu cür vəziyyətin yaradılması şagirdləri qarşıya qoyulmuş məqsədə nail olmaq yollarını axtarmağa sövq edir və bununla da onların təfəkkürünü fəallaşdırır. Bu da öz növbəsində şagirdlərdə idrak fəallığı yaradır, onların tədqiqat fəaliyyətini artırır.

Problemlə vəziyyət – məsələnin həllində ziddiyyətlərin, müxtəlif nöqtəyi-nəzərlərin və variantların mövcudluğunu ehtiva edən vəziyyətdir.

☑ 2. Dialoq və əməkdaşlığın zəruriliyi

Problemin həlli zərurəti müxtəlif fərziyyə və baxışların nəzərdən keçirilməsini və ən optimal metodun tapılmasını tələb edir. Bu işə məhz təlim prosesinin digər iştirakçıları ilə fəal əməkdaşlıq prosesində ən səmərəli şəkildə əldə oluna bilər. Buna görə mövcud təlim metodunu ifadə etmək üçün "problemlə" və ya "problemlə-dialoq" təlim kimi anlayışlardan istifadə olunur.

☑ 3. Şagird – tədqiqatçı, müəllim – fasilitator

İdrak fəaliyyətinin fəallaşdırılmasının ən başlıca mexanizmlərindən biri ənənəvi təlim sxeminin dəyişdirilməsidir, yəni:

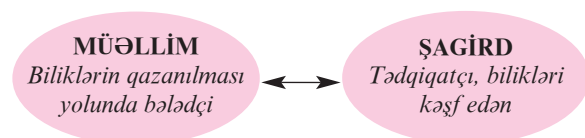
- * ona tədqiqat xarakteri verilməsi;
- * şagirdin biliklərin mənimsənilməsi prosesinin başlıca simasına, bərabərhüquqlu subyektinə çevrilməsidir.

Bu da təlim prosesində şagirdlərin və müəllimin mövqələrinin və onların funksiyalarının dəyişdirilməsi hesabına əldə oluna bilər.

Şagirdin mövqeyi "kəşf edən", "tədqiqatçı" mövqeyidir; o, gücü çatan məsələlər və problemlərlə üzləşərkən, bunları müstəqil tədqiqat prosesində həll edir. Bu zaman təlimin mühüm şərti qismində uşağın təlimin məqsədlərini şüurlu surətdə tərkib hissələrinə bölə bilməsi zərurəti çıxış edir: *nəyi dərk etməli, nə üçün dərk etməli, nəyi öyrənməli, nə üçün öyrənməli, necə öyrənməli və bu, hansı nəticələrə gətirib çıxara bilər (təlimin bəhrəsi necə olmalıdır)?*

Müəllimin mövqeyi "bələdçi" (fasilitator), "aparıcı" (istiqlalət verən) mövqeyidir. Fəal təlim prosesində şagirdləri biliklərə aparan yolda müəllimin bir bələdçi kimi əsas funksiyası, təyinedici rolunu fasilitasiya (ingiliscə *facilitation - əlverişli şərait yaratma*) adlanır. Bu, müəllim liderliyinin yeni tipidir. Bu liderlik müəllimlə şagirdin təhsilin məqsədinə nail olmağa yönəldilmiş birgə fəaliyyətinə əsaslanır. Bu zaman müəllim nüfuz sahibi kimi sinif üzərində "ağalığ" etmir və özünü ondan yüksəkdə tutmur.

Əksinə, o, sistemli, ardıcıl və məqsədyönlü şəkildə şagirdlərlə əməkdaşlıq edir: problemləli vəziyyəti təşkil edir, tədqiqat məqsədlərinin qoyuluşunda şagirdlərə istiqamət verir, bunların həllində metodik kömək göstərir, biliklərin əldə edilməsi və mənimsənilməsi yollarını öyrədir. Müəllimin vəzifəsi öyrənməyi öyrətməkdir. Başqa sözlə desək, müəllim təlim fəaliyyətinin əsas tərkib hissələrini mənimsəməkdə uşağa kömək edir, eyni zamanda özü biliklərin əldə edilməsinə və tətbiqinə dair zəruri aqli üsul və vasitələrə praktik cəhətdən yiyələnir.

Təlim prosesinin mövcud sxemi fəallıq keyfiyyətinə malikdir və hər bir şagirdin ona lazım olan bilikləri müstəqil əldə etməsinə və bütün həyatı boyu öyrənməyə qadir olan bacarıqlı, müstəqil tədqiqatçı kimi yetişməsinə kömək etmək üçün nəzərdə tutulur. Lakin bu cür təlim sxemini həyata keçirmək üçün müəllim biliklərin qazanılması yolunda öz bələdçi roluna yiyələnməklə kifayətlənməməli, həm də öz konkret funksiyalarını bilməli və bunları həyata keçirməyi bacarmalıdır. Bunun üçün o, ilk növbədə, fasilitasiya prosesinin mahiyyətini aydın başa düşüb dərk etməlidir:

- *Fasilitasiya bir proses kimi yönəldici, köməkçi sualların səmərəli tətbiqinin köməyi ilə diskussiyaların təşkili və şagirdlərin fəallaşdırılması prosesindən ibarətdir.*
- *Fasilitasiyanın əsas xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, yeni bilik müəllim tərəfindən deyil, şagirdlər tərəfindən aşkara çıxarılır.*
- *Fasilitatorun mövqeyi, onun əsas funksiyası düşüncəni inkişaf etdirmək və onu lazımı məcraya yönəltməkdən ibarətdir.*
- *Fasilitasiya yanaşmasının əsas məqsədi şagirdlərin öyrənmək və yaratmaq tələbat-*

larını tam ödəmək, onların öz potensialını həyata keçirə bilməsi üçün şərait yaratmaqdır.

☑ 4. Psixoloji dəstək: hörmət və etibar

Şagirdlərin fəal idraki mövqeyinin lazımı səviyyədə qalması üçün müəllimin:

- * *hər bir şagirdə mərhəmətli, hörmətçil, fərdi münasibət bəsləməsi;*
- * *sinifdəki mühiti xüsusi həssaslıqla duyuması zəruridir.*

Müəllimin şagirdlərə xeyirxah münasibəti, hörməti, onları olduğu kimi qəbul etməsi və daim dəstəkləmək meyl, bacarıqlarına inandığını göstərməsi şagirdlərdə belə bir inamı möhkəmləndirə bilər ki, qarşıya qoyulmuş problemin həllində onların istənilən cəhdi yaradıcı fikir kimi qiymətləndiriləcək, buna ciddi və hörmətlə yanaşılacaqdır. Təlim prosesinin psixoloji mühitinin məhz bu şəkildə dəyişdirilməsi uğursuzluq qorxusunu, inamsızlıq hissini aradan götürə və şagirdlərin idrak fəallığını dərslər boyu lazımı səviyyədə saxlaya bilər.

Şagirdə hörmətlə yanaşmaq, ona etibar etmək, onun cavablarını yaxşı və ya pis qiymətləndirməkdən imtina etmək onda həm özünə inam, həm də müəllimə hörmət və etibar hissini artırır.

Fəal (interaktiv) təlimin quruluşu

I mərhələ: Motivasiya, problemin qoyulması

Hər bir tədqiqata başlamaq üçün problemi müəyyənləşdirmək lazımdır. Əsl problem həmişə çoxsaylı fərziyyələr, ehtimallar doğurur və bunları yoxlamaq üçün, ilk növbədə, tədqiqat sualı formalaşdırılmalıdır. Məhz tədqiqat sualı yeni biliklərin kəşfinə aparən bələdçi, "yolgöstərən ulduz" rolunu oynayır. Fəal təlimin 1-ci mərhələsinə əsasən, məhz problemin olması idrak fəallığının yaranmasının başlıca addımı olur.

Bəs nə üçün biz dərslərin bu mərhələsini motivasiya adlandırırıq? Psixoloji amil kimi motivasiya hər hansı fəaliyyətin mexa-

nizmini işə salan sövqedici qüvvədir. Motivasiya qismində ortaya gətirilmiş problem və onun həlli tələbatı fəal dərstdə təfəkkür prosesini işləməyə sövq edən və şagirdlərin idrak fəallığını artıran amil kimi çıxış edir.

Bu prosesin ən mühüm nailiyyətlərindən biri düşünmənin sərbəstliyi və müstəqilliyidir: uşaq öz fikrini "Zənnimcə, ...", "Mənə belə gəlir ki, ...", "Mən belə hesab edirəm ki, ..." sözlərindən istifadə etməklə ifadə edir.

II mərhələ: Tədqiqatın aparılması

Problemin həlli üzrə irəli sürülən fərziyyələri təsdiq və ya təkzib edən, habelə qoyulan tədqiqat sualına cavab verməyə kömək edəcək faktları tapmaq zərurəti ortaya çıxır. Buna şagirdləri irəli sürülmüş problemin həllinə məqsədyönlü şəkildə aparan, özündə yeni informasiya və yeni sualları daşıyan müxtəlif çalışmalar kömək etməlidir. Məhz yeni faktların öyrənilməsi və bu suallara cavabların tapılması zamanı düşünmək və yeni bilikləri kəşf etmək üçün münasib şərait yaranır.

Tədqiqat müxtəlif formalarda: bütün siniflə birgə, kiçik qruplarda, cütlük şəklində və fərdi şəkildə aparıla bilər. Lakin interaktiv təlim anlayışının özü ənənəvi təlimdə tətbiq edilən frontal və ya fərdi formalarla müqayisədə daha fəal iş formalarının mövcudluğunu ehtiva edir. Təlimin interaktiv xarakteri kiçik qruplarda və ya cütlük şəklində aparılan işlərdə daha qabarıq formada təzahür edir.

III mərhələ: İnformasiya mübadiləsi

Bu mərhələdə iştirakçılar tədqiqatın gedişində əldə etdikləri tapıntıların, yeni informasiyanın mübadiləsini aparırlar. Qoyulmuş suala cavab tapmaq zərurəti tədqiqatın bütün iştirakçılarını bir-birinin təqdimatını fəal dinləməyə sövq edir. Təqdimat bir növ yeni biliklərin dairəsini cızır və hələlik bu biliklər natamam və xaotik xarakter daşıyır. Məhz bu mərhələdə yeni bir tələbat – həmin bilikləri qaydaya salmaq, sistemləşdirmək, müəyyən bir nəticəyə gəlmək üçün tədqiqat sualına cavab tapmaq zərurəti yaranır.

IV mərhələ: İnformasiyanın müzakirəsi və təşkili

Bu, ən mürəkkəb mərhələdir və bütün bilik, bacarıq və vərdişlərin, təfəkkürün müxtəlif növlərinin (məntiqi, tənqidi, yaradıcı) səfərbərliyini tələb edir. Müəllim fasilitasiya əsasında (yönəldici, köməkçi suallardan istifadə etməklə) əldə edilmiş faktların məqsədyönlü müzakirəsinə və onların təşkilinə kömək edir. İnformasiyanın təşkili bütün faktlar arasında əlaqələrin aşkara çıxarılmasına və onların sistemləşdirilməsinə yönəldilir. Nəticədə mövcud tədqiqat sualına cavabın cizgiləri aydın seçilməyə başlayır.

V mərhələ: Nəticə, ümumiləşdirmə

Beləliklə, şagirdlərə yeni biliyin kəşfi yolunda son addımı atmaq: konkret nəticəyə gəlmək və ümumiləşdirməni aparmaq işi qalır. Bunun üçün şagird nəinki əldə olunan bilikləri ümumiləşdirməli, həm də gəldiyi nəticəni tədqiqat sualı ilə (bu nəticə həmin suala cavab verir mi?) və irəli sürülmüş fərziyyələrlə (onların arasında düzgün olanı varmı?) müstəqil olaraq tutuşdurmalıdır. Bu, çox mühüm məqamdır. Dərsin kulminasiyasını isə bilikləri məhz özləri kəşf etdikləri üçün şagirdlərin duyduqları bənzərsiz sevinc və məmnuniyyət hissi təşkil edir.

VI mərhələ: Yaradıcı tətbiqetmə

Biliklərin mənimsənilməsinin başlıca meyarı onun yaradıcı surətdə tətbiqidir. Yaradıcı tətbiqetmə biliyi möhkəmləndirir, onun praktik əhəmiyyətini uşağa açıb göstərir. Buna görə müəllim imkan daxilində şagirdlərə təklif edə bilər ki, onlar müəyyən məsələlərin həlli, yaxud hansısa yeni suallara cavab tapmaq üçün qazanılmış bilikləri tətbiq etməyə çalışsınlar. Əgər yaradıcı tətbiqetmə dərhal mümkün deyilsə və əvvəlcə biliklərin mənimsənilməsi yolunu sona qədər (model üzrə tətbiqdən başlamış, yeni şəraitdə tətbiqə qədər) keçmək tələb olunursa, deməli, bu yolu keçmək lazımdır. Lakin son nəticədə yaxşı olar ki, şagirdlərə, onların kəşf etdikləri biliklərin yaradıcı surətdə tətbiqinə dair çalışma verilsin. Bu halda həmin bilik onların şüurunda həmişəlik həkk olunar. Bu mərhələ vaxt etibarilə yalnız bir akademik dərslə məhdudlaşdırılmaya da bilər, yəni onun həyata keçirilməsi sonrakı dərslərdə də mümkündür.

VII mərhələ: Qiymətləndirmə və ya refleksiya

Qiymətləndirmə istənilən prosesin təkmilləşdirilməsini təmin edən bir mexanizmdir. Təkmilləşmək üçün vaxtında öz qüsurları və nailiyyətlərini aşkar etmək, uğur qazanılmasına nələrin mane olduğunu və nələrin kömək etdiyini müəyyənləşdirmək vacibdir. Şagirdlərin təlim fəaliyyətini qiymətləndirmə və refleksiya prosesləri məhz bu məqsəddə xidmət etməlidir.

Yuxarıda göstəriləndiyi kimi, fəal təlimin mühüm xüsusiyyətlərindən biri şagirdlərin müstəqil təlim (öyrənməyi öyrənmək), müstəqil özünüinkışaf vərdişlərinə yiyələnməsinə imkan yaratmaqdır. Dərs başa çatdıqdan sonra qiymətləndirmə və ya refleksiyanı həyata keçirərkən müstəqil öyrənmə proseslərinin nəzərdən keçirilməsi və bunun nəticəsində öyrənmə fəaliyyətinin tək-

milləşdirilməsi məqsəduyğun olardı.

Refleksiya artıq başa çatmış prosesin şüurda inikasıdır. Təlim prosesinin refleksiya biliklərinin mənimsənilməsinin bütün mərhələlərini təhlil etməyə və dərinləndirən başa düşməyə imkan verən başlıca mexanizmlərdən biridir. Refleksiyanı həyata keçirmək üçün şagirdlərə onları yeni biliyin kəşfinə gətirib çıxarmış təlim fəaliyyətlərinin alqoritmini (addımları) izləməyə kömək edə biləcək bir neçə sual vermək kifayətdir (məsələn: Biz kəşfə necə gəlib çıxdıq? Biz nə edirdik? Qarşıya qoyulmuş problemin həllində sizə nə kömək etdi? və s.). Nəticədə şagird öz tədqiqat fəaliyyətinin əsas mərhələlərini və komponentlərini, nailiyyət qazanmaq üçün amilləri dərk etmiş olur.

Bəzən qiymətləndirmə və refleksiyanı dərslə müxtəlif mərhələlərinə daxil etmək olar, bunun özü də təlim prosesinin daha uğurla keçməsinə kömək edər.

Şagirdlərin işinin səmərəlilik dərəcəsi müxtəlif metodlarla və müxtəlif formalarda həm kəmiyyət, həm də keyfiyyətə qiymətləndirilə bilər. Lakin müəllim yadda saxlamalıdır ki, qiymətləndirmə, ilk növbədə, şagird üçün özünüqiymətləndirmə və özünənəzarət vasitəsi rolunu oynamalıdır.

Fəal (interaktiv) dərslərin mərhələləri və nəticələri

Fəal dərslərin quruluşunu ümumi, sistemli şəkildə qavramaq və dərslə apararkən onun məqsədinizə uyğun olub-olmadığını müəyyən etmək üçün müəyyən meyarlar lazımdır. "Hər mərhələdə əsas hadisələr hansılardır?" və "Hər mərhələnin nəticəsində nə alınmalıdır?" sualları məhz bu meyarlar kimi çıxış edə bilər.

Aşağıda verilən cədvəldə fəal dərslərin hər bir mərhələsində baş verən əsas hadisələr və bu zaman alınan nəticələrlə tanış olmağı təklif edirik.

FƏAL DƏRSİN MƏRHƏLƏLƏRİ	NƏTİCƏ
Motivasiya (<i>problemin qoyuluşu, fərziyyələrin irəli sürülməsi, tədqiqat sualının verilməsi</i>)	Fərziyyələr və tədqiqat sualı
Tədqiqat aparılması (<i>fərziyyələri yoxlamaq və tədqiqat sualına cavabı tapmaq üçün faktların axtarılması</i>)	Tədqiqat işi, yeni faktlar
İnformasiya mübadiləsi (<i>alınmış informasiyanın və tədqiqatların təqdimatı</i>)	Müzakirə üçün yeni informasiya
İnformasiyanın müzakirəsi və təşkili (<i>informasiyanın müzakirəsi, müxtəlif faktlar arasında əlaqənin tapılması, onların təsnifatı</i>)	Sistemləşdirilmiş informasiya
Nəticələr və ümumiləşdirmə (<i>ümumiləşdirmə və onun fərziyyələrlə müqayisəsi, onların təsdiq və ya təkzib edilməsi haqqında nəticə, tədqiqat sualına cavab</i>)	Yeni biliklər (ümumiləşdirmə)
Yaradıcı tətbiqetmə (<i>yeni şəraitdə tətbiqetmə, praktiki məsələlərin həlli</i>)	Təcrübə və biliklərin tətbiqi yollarının dərk edilməsi
Özünüqiymətləndirmə və refleksiya (<i>şəxsi fəaliyyətin inikası və qiymətləndirilməsi; istənilən mərhələdə keçirilə bilər</i>)	Özünüqiymətləndirmə vərdisləri, təlim fəaliyyəti qaydalarının mənimsənilməsi, müstəqil təlim vərdisləri

Aşağıdakı cədvəldə isə fəal dərslərin quruluşu ilə ənənəvi dərslərin quruluşu müqayisə olunur.

FƏAL DƏRSİN QURULUŞU	ƏNƏNƏVİ DƏRSİN QURULUŞU
1. Motivasiya	1. Ev tapşırığının yoxlanılması
2. Tədqiqatın aparılması	2. Öyrənilən mövzuların sorğusu (<i>frontal və fərdi sorğu</i>)
3. İnformasiya mübadiləsi	3. Yeni mövzuya dair müzakirə (<i>yeni mövzunun izahı</i>)
4. İnformasiyanın müzakirəsi və təşkili	4. Aydın olmayan məsələlərin açıqlanması və dəqiqləşdirilməsi
5. Nəticələr və ümumiləşdirmə	5. Yeni dərslərin möhkəmləndirilməsi üçün sual və tapşırıqlar
6. Yaradıcı tətbiqetmə	6. Reproduktiv (təkraredici) tətbiqetmə
7. Qiymətləndirmə və ya refleksiya	7. Qiymətləndirmə (<i>əsasən müəllim tərəfindən aparılır</i>)

Fəal (interaktiv) təlimin üstünlükləri

Fəal (interaktiv) təlimin əsas üstünlüyü real idrak motivasiyasının (biliklərə yiyələnmək həvəsinin) yaranmasıdır. Bu da idrak fəaliyyətinin gedişində şagirdlərin təfəkküründə gerçək ziddiyyətlərin həlli imkanlarına əsaslanır. Real ziddiyyətlərdən yaranan emosiyalar əqli ehtiyatların səfərbərliyini təmin edir, idrak prosesini fəallaşdırır, diqqəti uzun müddət cəmləməyə imkan yaradır. Biliklər "hazır" şəkildə deyil, onların müstəqil surətdə kəşfi prosesində mənimsənilir, yəni mənimsəmə prosesi passiv deyil, fəal xarakter daşıyır.

Təlim prosesində təfəkkürün fəallaşdırılması nəticəsində:

✦ *biliklər daha müstəqil, sərbəst qavranılır və mənimsənilir;*

✦ *məntiqi, tənqidi və yaradıcı təfəkkür, habelə problemlərin həlli və qərar qəbul edilməsi üzrə vərdislər formalaşdırılır;*

✦ *elmi-tədqiqat vərdisləri formalaşdırılır;*

✦ *qarşılıqlı hörmət hissi və əməkdaşlıq vərdisləri aşılır.*

Təlimin səmərəliliyi (daha qısa müddətdə daha çox informasiyanı mənimsəmək imkanı) xeyli artır. Bunun aşağıdakı səbəblərini göstərmək olar:

✓ *şagirdlərin idrak fəaliyyəti və təlim motivasiyası hesabına;*

✓ *təfəkkürə əsaslanaraq biliklərin müstəqil, məhsuldar və yaradıcı şəkildə əldə edil-*

məsi və mənimsənilməsi sayəsində.

Əgər şagird öz istəyinə və öz fəaliyyətinə əsasən yeni bilikləri kəşf edərsə, onda o, dərse yaradıcı və maraqla yanaşır, əldə etdiyi bilikləri uzun müddətə və möhkəm mənimsəyir.

Fəal (interaktiv) təlimin üstünlüklərinə baxmayaraq, müəllim ənənəvi (izahedici-illüstrativ və reproduktiv) metodların istifadəsindən tam imtina etməməlidir. Məsələn, müəllim bacarıq və vərdişlərin formalaşması məqsədini qoyursa, o daha çox reproduktiv (təkrarlama və model üzrə iş) metodu üstün tuta bilər. Əgər təlimin məzmunu çox mürəkkəbdirsə, çoxlu sayda yeni anlayış və məlumatları bilməyi tələb edərsə, bu zaman ənənəvi izahedici-illüstrativ me-tod daha çox səmərə verə bilər. Bir sözlə, təlimin məqsədindən, məzmunundan, şagirdlərin hazırlığından asılı olaraq müəllim öz seçimini etməlidir.

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan Respublikasının təhsil sahəsində islahat Programı. Azərbaycanın təhsil

siyasəti (1998-2004), I kitab. Bakı, "Çaşıoğlu", 2005.

2. В.Зеньковский. Педагогика. Москва, 1996.

3. Педагогика. Под ред. И.Харламова. Москва, 1997.

4. Дж.Дьюи. Психология и педагогика мышления. Москва, 1997.

5. Л.Выготский. Мышление и речь. Собрание сочинений в 6-ти томах, т.2. Москва, "Педагогика", 1984.

6. Д.Эльконин. Психология игры. Москва, 1978.

7. А.Леонтьев. Проблемы развития психики. Москва, 1965.

8. В.Давыдов. Проблемы развивающего обучения. Москва, 1986.

9. А.Матюшкин. Психологическая структура, динамика и развитие познавательной активности. "Вопросы психологии", Москва, 1982, №4.

10. В.Кудрявцев. Проблемное обучение. Москва, 1991.

11. М.Махмутов. Принцип проблемности в обучении. "Вопросы психологии", Москва, 1984, №5.

12. В.Вахтеров. Избранные педагогические сочинения. Москва, 1987.

Zulfiyya Veysova

The technology of active (interactive) learning: the psychological mechanisms and structure

The definition of active/interactive learning provided by means of the 4 psychological mechanisms: 1) Creation of problem solving situation, 2) Necessity of dialogue and cooperation, 3) "Student - researcher, teacher - facilitator", 4) Psychological support: respect and trust. The structure of active/interactive learning includes the 7 main stages, distinguished from traditional lessons' stages by goals and outcomes. The main advantage of active/interactive learning is creation of the real cognitive motivation or aspiration for the knowledge acquisition.

Зульфия Вейсова

Технология активного (интерактивного) обучения: структура и психологические механизмы

Раскрытие сути понятия активного (интерактивного) обучения предлагается посредством 4 основных психологических механизмов: 1) Создание проблемной ситуации; 2) Необходимость диалога и сотрудничества; 3) "Ученик - исследователь, учитель - фасилитатор"; 4) Психологическая поддержка: уважение и доверие. Структура активного (интерактивного) урока включает 7 основных этапов, который отличаются от этапов традиционного урока как целью, так и конечным результатом. Основное преимущество активного (интерактивного) урока заключается в создании реальной познавательной мотивации или стремления к приобретению знаний.